

С.П. Ратушняк

ПРАВОЗНАВСТВО

Практичний курс

*Навчальний посібник для 9-го класу
Дванадцятирічна школа*

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН

ББК 67.0я72
Р25

Рецензент:
завідуюча інформаційно-методичним кабінетом управління
освіти Хмельницької міської ради, вчитель-методист
Дупляк Тетяна Василівна

Ратушняк С.П.
Р25 Правознавство (практичний курс): Навчальний посібник для 9-го класу
(за програмою 12-літньої школи): — Тернопіль:
Навчальна книга — Богдан, 2009.— с.

ISBN 978-966-10-0879-2

Матеріал посібника складено на основі навчальної програми «Правознавство (практичний курс) для 9-го класу загальноосвітніх закладів» 12-літньої школи.

Посібник містить елементи теорії права; інформацію про основні права, свободи та обов'язки людини та способи їх захисту; про окремі галузі права. Особлива увага звертається на правовий статус неповнолітнього в цих сферах. Матеріал посібника носить прикладний характер.

Метою курсу є забезпечення умов для формування елементів правової культури, правових орієнтирів та правомірної поведінки учнів.

Для учнів 9-х класів, усіх, хто потребує базових правових знань.

ББК 67.0я72

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина даного видання не може бути використана чи відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-0879-2

© Ратушняк С.П., 2008
© Навчальна книга — Богдан,
макет, художнє оформлення, 2008

ВСТУП

§1. Мета, завдання та особливості курсу

Новітня епоха — це не лише епоха надсучасних технологій, а й епоха права. Саме за допомогою норм права врегульовані складні соціальні відносини, формуються норми й правила життя людей у суспільстві, підтримується й забезпечується мир та стабільність на нашій планеті, виховується нове покоління, твориться добро та справедливість. Для того, щоб норми права були реальними та дієвими, необхідно, аби не лише фахівці-юристи, але й кожна людина була освічена в праві, щоб кожний не лише знав, але й умів застосовувати правові знання.

Великому значенню сьогодні набувають правова освіта та правове виховання, які формують правову культуру і правову свідомість.

Щоб захистити свої права, потрібно їх знати. Важливо, щоб людина не лише знала, але й вміла застосовувати правові знання. Тому сьогодні слід не лише навчати певному обсягу знань, але й формувати навички, які можна застосувати на практиці. Адже вам доведеться стикатися й вирішувати правові питання у власному житті і виступати згодом поширювачами правової освіти поміж іншими.

У нашому посібнику ви знайде де як цікаву і корисну інформацію про права і свободи людини в різних сферах її життєдіяльності, так і практичні вправи та ситуації, які допоможуть вам краще зорієнтуватися у світі права, нададуть вам практичних навичок щодо ваших дій у складних життєвих ситуаціях.

Посібник складено на основі державної програми «Правознавство (практичний курс)» для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів, в якій визначено мету та завдання курсу.

Метою курсу є забезпечення умов для формування елементів правової культури, правових орієнтирів та правомірної поведінки учнів.

Завданнями, реалізація яких забезпечить досягнення означеної мети, є:

- познайомити учнів із правом, його важливою роллю в житті суспільства, сприяти усвідомленню ними найбільш важливих понять і термінів юридичної науки;
- сприяти формуванню у дітей фундаментальних цінностей, таких як права та свободи людини і громадянина, демократія, активна громадянська позиція й інших, що складають основу демократичної правової держави і громадянського суспільства в Україні;
- виробити в учнів уміння використовувати правові знання для реалізації і захисту своїх прав, свобод та законних інтересів; оцінювати і регулювати свої взаємини з іншими; здійснювати вибір моделі поведінки у повсякденних життєвих ситуаціях, орієнтуючись на норми права, що стосуються неповнолітніх; опрацьовувати окремі положення нормативно-правових актів; застосовувати на правовому матеріалі критичне мислення, аналіз, синтез, оцінку, рефлексію, уміння спілкуватись, дискутувати, розв'язувати проблеми; сформувати навички правомірної поведінки;
- прищепити дев'ятикласникам інтерес до права, заохотити їх до свідомого використання, застосування й дотримання правових норм.

Курс складається з семи розділів:

Розділ 1. Правила і закони в твоєму житті.

Розділ 2. Ти — людина, отже, маєш права.

Розділ 3. Ти і цивільно-правові відносини.

Розділ 4. Закони у житті твоєї сім'ї.

Розділ 5. Твої права у трудових відносинах.

Розділ 6. Твої орієнтири в адміністративному та кримінальному праві.

Розділ 7. Твоя подорож у світ юридичних професій.

Після *очікуваних результатів*, що подаються перед кожним параграфом, ви маєте нагоду ознайомитися зі змістом параграфа, де прочитаєте інформацію про правила і закони у вашому житті, про права, свободи і обов'язки людини, про різноманітні галузі права й про все, що стосується вас у цих сферах.

В кінці кожного параграфа подається матеріал під назвою «*Для вчителя*». Там містяться вправи та завдання, які допоможуть успішно опрацювати й засвоїти навчальний матеріал. Також ці завдання допоможуть вам застосувати набуті теоретичні знання на практиці.

Така побудова посібника надає можливість вчителю самостійно комбінувати й будувати урок й, на власний розсуд, в більшій чи меншій мірі використовувати практичні та інтерактивні вправи, вправи для розвитку критичного мислення, кооперативного навчання тощо. За своєю власною ініціативою (можливістю, знаннями, нахилами) вчитель самостійно визначає необхідні методиками для максимально якісних результатів.

У кожному параграфі є «*Завдання та запитання (домашнє завдання)*». Це завдання для виконання учнями вдома. Їх всього по шість до кожного параграфа. Проте, вони побудовані так щоб процес навчання був спрямований на зміни у рівнях розумової діяльності, й призначені формувати не просто мислення, а навички мислення високого рівня (за систематикою Блума). Відповідно, запитання під №:

1. сприяють *розвитку* знань (відтворення чи впізнавання інформації, фактичні відповіді);

2. сприяють *розумінню* учнями процесів, подій, значень (розуміння та інтерпретація, перетворення);

3. спрямовані на формування навичок *використання* (перетворення з одних умов на інші, здатність використовувати інформацію та застосовувати знання в нових умовах)

4. формують в учнів здатність *аналізувати* ситуації, явища, події (ідентифікація частин та встановлення співвідношення, визначення суттєвих деталей та отримання можливостей відкривати, винаходити та розрізняти компоненти, складові частини ситуацій чи інформації);

5. сприяють розвитку вмінь щодо синтезу (складання частин разом, щоб сформувати єдине ціле, здатність комбінувати частинами, для отримання більш загальної картини);

6. навчають учнів *оцінювати*, привласнювати отримані знання (виявлення цінностей чи використання вже відомих критеріїв, здатність визначати цінність чи можливість ефективного використання інформації, за відповідними критеріями, аргументація оцінки).

В кінці посібника у «*Додатках*» подано скорочені варіанти Загальної декларації прав людини, Конвенції про права дитини, Розділу II Конституції України, що дає можливість кожному попрацювати із першоджерелами.

Завершується посібник «*Технологіями та методами роботи на уроках правознавства*», де подано перелік і правила проведення можливих різноманітних методів та вправ при вивченні курсу.

Успішне засвоєння курсу забезпечить виконання поставлених завдань і сформує в кожному учневі почуття свідомого громадянина.

Бажаємо успіхів!

ПРАВИЛА І ЗАКОНИ У СУСПІЛЬСТВІ ТА ТВОЄМУ ЖИТТІ

§2. Правила

Очікувані результати. Після уроку учні зможуть:

- пояснювати, що таке правила, як, коли і чому вони виникають;
- наводити приклади різноманітних правил та сфер суспільного життя, де вони діють;
- висловлювати власне ставлення до правил співжиття людей та їх дотримання.

2.1. Що таке правила

Чи знаєш ти, за що інспектор ДАІ може оштрафувати водія автомобіля чи мотоцикла, футбольний суддя — під час матчу призначити пенальті у ворота однієї з команд, суд — винести вирок щодо особи, призначивши їй покарання у формі позбавлення волі терміном на 8 років, рибінспектор — конфіскувати спінінги та човен у рибалок, директор заводу — звільнити робітника ...?

Звісно, твоя відповідь буде короткою і чіткою: «тому що вони порушили правила!»

А чи задумувався ти колись над питаннями: чому діти повинні слухатись своїх батьків, чому на день народження дарують подарунки, чому уроки в школі по 45 хвилин, чому весільна сукня у нареченої білого кольору, чому потрібно поступатися місцем бабусі у тролейбусі чи автобусі ...?

Твоя відповідь знову буде короткою і чіткою: «тому що такі правила!»

Так, правила нас оточують повсюди: у спорті, в школі, на вулиці, в магазині, в родині, на роботі ...

Що ж таке «правила»? Де вони беруться? Для чого вони нам потрібні?

Правила — це певні положення, в яких відбито взірєць діяльності або поведінки людини. Правила встановлюють (визначають), що і як потрібно робити, і, навпаки, що і як не можна чи не потрібно робити.

2.2. Коли і як виникають правила

Правила виникають разом із появою людини.

Першими правилами були *міфи, биліни, обряди, ритуали*. Ритуали та обряди встановлювали правила поведінки між первісними людьми. Герої міфів ідеалізувалися й були зразками для «простих смертних».

Неспроможність людини пояснити ряд природних явищ призвела до виникнення віри у існування надприродних божественних явищ і, з часом, — до релігійних культів та правил.

Згодом виникають *звичаї* та *моральні норми*. Звичаї виникають у формі заборон, дозволів, зобов'язань, табу. Звичаї регулювали всі життєві ситуації — від господарської діяльності — до сімейних відносин та відносин між членами роду.

Первісна мораль базувалася на поняттях «добра» і «зла».

2.3. Чому виникають правила

Правила поведінки між людьми виникають тому, що:

- виникає необхідність упорядкування відносин між людьми у різних життєвих ситуаціях шляхом встановлення певних норм (правил, стандартів);
- виникає необхідність регулювання поведінки конкретної людини у конкретних випадках;
- правила спрямовують діяльність людей на створення умов для життя й звільняють від постійного страху перед навколишнім світом.

Таким чином, із появою та розвитком людського суспільства формуються та розвиваються правила поведінки людей. Протягом тисячоліть одні правила змінювалися і розвивалися й застосовуються донині, інші відмерли й залишили лише свій слід в історії.

2.4. Які види правил регулюють відносини у соціумі сьогодні

Під терміном «соціум» розуміють:

- суспільство як цілісну соціальну систему;
- людську спільність певного типу (родові і сімейно-споріднені, соціально-класові, національно-етнічні, територіально-поселенські спільності);
- соціальне оточення людини, сукупність форм діяльності людей, що історично склалися.

Тому норми, що регулюють відносини між людьми, називаються *соціальними*.

Соціальні норми — *правила загального характеру, що регулюють поведінку людей у різних сферах суспільних відносин і забезпечуються різноманітними засобами впливу.*

Розрізняють такі *види соціальних норм*:

Норми права — загальнообов'язкові правила поведінки, що встановлюються та охороняються державою. Такі норми закріплені у Конституції України, законах, указах Президента України, постановах Кабінету міністрів України тощо.

Норми моралі — правила, що регулюють поведінку людей з точки зору поглядів суспільства на добро і зло, справедливе і несправедливе, гуманне і негуманне. Норми моралі підтримуються особистими переконаннями, традиціями, вихованням, силою громадської думки. Ці норми формуються на підставі уявлень про добро і зло, справедливість і несправедливість. Це правила поведінки, які існують у вигляді ідей і принципів (дотримуватися слова, бути справедливим, чесним). Вони дотримуються кожною людиною добровільно, за внутрішнім переконанням і суспільною думкою. За недотримання (не виконання) цих норм настає громадський осуд. І як результат — у людини можуть виникати почуття сорому, каяття.

Звичаї та традиції — це правила поведінки, що склалися історично і закріпилися у суспільстві внаслідок багаторазового використання. Такі норми можуть стосуватися як окремих сімей, певних територій, народів, націй, так і держав.

Наприклад, якщо для європейця білий одяг — святковий, то на Сході — це одяг трауру (печалі); якщо європейці вітаються за руку, то на Сході така спроба буде сприйнята як образа.

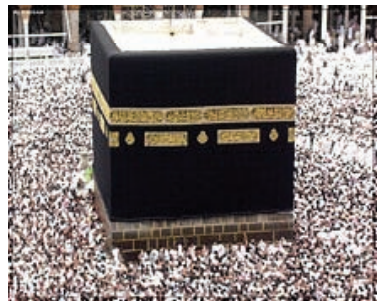
Звичаї і традиції формують взаємини у родинах, встановлюють правила весільних обрядів і свят та інших дійств. Наприклад, церемонія пиття чаю у Китаї.

Чай є частиною традиційної культури Китаю. Він має тисячолітню історію. А що стосується сучасних китайців, то чай для них не тільки спосіб їхнього життя, але й вид культури. У сучасному китайському суспільстві чаювання стало модним видом проведення дозвілля. Тому у вихідні дні у вітальнях і кабінетах китайських будинків заварюють чай і в запашному ароматі свіжозавареного чаю плине задушевна бесіда...

У період весняного цвітіння і тепла китайці вирушають на пікнік. Вони знаходять затишне місце на лоні природи, заварюють чай і неквапом спілкуються за чашкою цього збадьорюючого напою, насолоджуючись гармонійним злиттям людини з природою.

У міських чайних присутня відокремлена обстановка і культурна атмосфера. Йдучи у ці заклади, люди одягають вільний вихідний одяг. Тут дівчата — фахівці з культури чаювання, — виступають для гостей зі спеціальною програмою, навчають гостей мистецтву чайної церемонії. Це дійсно один із видів культурного відпочинку.

Корпоративні норми (норми об'єднань громадян) — норми, що встановлюються і забезпечуються об'єднаннями громадян (політичними партіями, громадськими організаціями тощо). Такі норми закріплюються у статутах політичних партій, громадських організацій, шкіл, у правилах внутрішнього трудового розпорядку тощо. Вони приймаються, як правило, загальними зборами колективу (партії, організації) або делегованими представниками, якщо організації, наприклад всеукраїнські чи обласні. Такі норми обов'язкові до виконання лише для членів цих організацій. За порушення, недотримання чи невиконання цих норм щодо них можуть бути застосовані санкції від попередження до виключення (звільнення).

Релігійні норми — норми, що регулюють поведінку та дії, що засновані на вірі в існування богів. Найважливіші з цих норм записані у священних книгах кожної релігії, таких як Коран (іслам), Біблія (християнство), Тора (їудаїзм), Тіпітаки (буддизм),

Ріг-Веда (індуїзм) та інші. Ці норми визначають світогляд і правила поведінки віруючих людей як у повсякденному житті, так і під час богослужінь.

Наприклад, кожен мусульманин, якщо він здоровий, не має боргів і має достатньо коштів для мандрівки, хоча б один раз у житті повинен виконати Хадж — паломництво у Мекку до мечеті Аль-Харам, де знаходиться святилище Кааба. Це один із основних п'яти обов'язків мусульман. Чотири інших — сповідання віри, молитва, піст і діяння на користь бідних. Кожен мусульманин повинен молитися п'ять разів на день, дотримуватися посту у місяць Рамадан (вдень утримуватися від їжі та не пити).

Коран визначає хууд як покарання за п'ять специфічних злочинів: незаконний зв'язок, наклеп на незаконний зв'язок, споживання алкоголю, крадіжка, і грабіж на великий дорозі.

Про які види соціальних норм іде мова:

- а) На день народження друзям обов'язково слід дарувати дарунки;
- б) Діти повинні поважати та слухати своїх батьків;
- в) Католицькі священики повинні дотримуватись celibату (обов'язок не вступати у шлюб);
- г) Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей тягне за собою попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- д) За статутом Співки воїнів-афганців до організації мають право вступати особи, що несли військову службу у складі обмеженого військового контингенту в Афганістані.

Які види соціальних норм порушено у зазначених ситуаціях:

- а) Діти розпалили вогнище в лісі, в результаті чого відбулося загорання лісового масиву;
- б) Підліток не поступився бабусі місцем у тролейбусі;
- в) Депутат політичної партії при голосуванні у парламенті заявив, що у нього є власна позиція, яка розходиться із лінією партії, і він буде голосувати так, як вважає за потрібне;
- г) Андрій та Марина одружилися всупереч волі батьків;
- д) Мустафа і Кемаль мусульмани. Одного разу вони випили трохи вина і грали у карти. За цим заняттям їх застав мула.

2.5. У чому призначення правил

Призначення правил слід розглядати у трьох аспектах:

- *за допомогою правил регулюються відносини в суспільстві* (вирішуються проблеми, суперечки та конфлікти; підтримуються порядок і стабільність тощо);
- *за допомогою правил суспільство розвивається* (за допомогою правил вирішуються різноманітні завдання; правила забезпечують прогрес у суспільному розвитку взагалі, підтримується мир і взаємини між державами, народами, групами людей, тощо);
- *правила надають людині можливості для існування й самореалізації* (кожна людина визначає для себе певні цінності й орієнтири; кожна людина вибирає свою модель поведінки; кожна людина має рівні можливості тощо).